Kortárs építészettörténet V. 100 éves a Bauhaus

Kortárs építészettörténet V.
100 éves a Bauhaus

Győr, 2019. október 25.

konferenciakötet, e-könyv

ISBN 978-615-00-8383-4
DOI 10.46599/bauhaus.2020

A konferenciát szervezte:
Széchenyi István Egyetem
Építész-, Építő- és Közlekedésmérnöki Kar
Építészettörténeti és Városépítési Tanszék
<https://eptorivaros.sze.hu/>

A konferencia társszervezője és a kötet kiadója:
Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara
<http://gyms.epiteszkamara.hu/>

A konferencia együttműködő partnere:
ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság
<http://www.icomos.hu/>

A kötetet szerkesztette:
Veöreös András PhD és Horváth Tamás PhD

A borítón Koppány Attila festőművész, professor emeritus
Elmozdulás című akril, vászon képének részlete látható.

A kötet a „Nemzetköziesítés, oktatói, kutatói és hallgatói utánpótlás
megteremtése, a tudás és technológiai transzfer fejlesztése, mint
az intelligens szakosodás eszközei a Széchenyi István Egyetemen”
című, EFOP-3.6.1-16-2016-00017 számú projekt támogatásával készült.

Tartalom

<i>Veöreös András PhD</i>	6
Kortárs építészettörténet V. – 100 éves a Bauhaus – Beszámoló	
<i>Esther Bánki, Veöreös András</i>	9
Ein mutiger Weg in schwierigen Zeiten – Das Leben der Bauhäuslerin Zsuzsanna Bánki Egy bátor út a nehéz időkben – Bánki Zsuzsanna 'Bauhäuslerin' élete	
<i>Sebestyén Ágnes Anna</i>	23
Miért nem stílus a Bauhaus?	
<i>Varga Piroska DLA</i>	41
BauHaus QR kártya – Ma mi inspirál a Bauhausban?	
<i>M. Fábíán Edit</i>	53
Fehér vagy színes? A Bauhaus színhasználata	
<i>Hartmann Gergely</i>	68
Korszakváltó épületek – A modern építészet kezdete és kibontakozása Győrött	
<i>Tárkányi Sándor DLA</i>	88
Sopron két világháború közötti építészetének egyik legkiválóbb alkotója: Füredi Oszkár	
<i>Wettstein Domonkos PhD</i>	111
Modernizáció és modern építészet a két világháború közötti rekreációs célú építkezésekben	
<i>Karácsony Rita, Vukoszávlyev Zorán PhD</i>	129
A magyar építészetoktatás reformja a II. világháború után – A modernista szemlélet látszólagos háttérbe kerülése	
<i>Kuslits Tibor</i>	145
A Bauhaus ködbevesző oldala – Egy jubileumi kirándulás hordalékai	
<i>Salacz Ádám, Vadász Balázs</i>	169
Bauhaus pavilon	

Hartmann Gergely¹

DOI 10.46599/bauhaus.2020.06

Korszakváltó épületek

A modern építészet kezdete és kibontakozása Győrött

Bevezetés

Közép-Európa 1918 után újjáalakult államainak az első világháború sokkjából kellett magukhoz térniük. Az új politikai berendezkedések útkeresésének évtizedei következtek, ami egybeesett az európai modern építészet kialakulásával és térhódításával. A közép-európai államok közül Magyarországon egyfajta kettősség alakult ki. Egyrészt a csonkán maradt országban jó ideig politikai törekvés is volt a nemzeti múltat kifejező formák keresése és egyúttal a neostílusok, különösen a neobarokk erőteljes továbbélése, másrészt európai kontextusban is jelentős modern, baloldali alapvetésű, a szociális megújulás eszméit hirdető építészet is kibontakozott – és persze ezek számtalan átmenetével is találkozhatunk. A szociális forradalom, az egészséges és emberhez méltó lakókörülmények megteremtése mellett meg kellett találni az olyan új jelenségek építészeti keretét, mint a turizmus, vagy a mobilitás ugrásszerű növekedése. Nagy hangsúlyt kapott az oktatás, új iskolaépületek épültek. A harmincas évek végére a keresztény egyházak is jelentős középületek megépítőivé váltak. Nem utolsósorban ez az a korszak, amikor az urbanisztika, mint a századfordulón kialakult tudomány először komolyabb szerephez jutott.

Mindezen folyamatok azonban csak fokozatosan indultak el itthon, ráadásul közvetlenül a háború után az egész ország, így Győr városa is új szerepben találta magát. Nem csak a harcok okozta emberi és anyagi katasztrófából kellett felocsúdni, de romokban heverő ipara, és vonzáskörzetének elvesztése szintén megoldandó problémát okozott. A háborút megelőző konjunktúrához képest különösen is szembevető a kontraszt. Ha az építészet 20. század első felében bekövetkezett megújulását szeretnénk bemutatni, akkor is itt, a sok beruházást hozó 1910-es évekkel kell kezdenünk.

¹ építésmérnök, a Modern Győr webhely szerkesztő-tulajdonosa,
a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem doktorandusza, hartmann.gergely@gmail.com

1. ábra: Az Ágyúgyár lakótelepének részlete.

Forrás: Fiala Géza: A Magyar Ágyúgyár R.-T. Munkástelepe, Budapest, [1917.] Athenaeum.

Győr és üzemei elsősorban a fellendülő gépipari megrendelések révén kiemelten profitáltak a tízes években. E folyamat leglátványosabb, és még ma is jórészt látható eredménye az Ágyúgyár ipari együttese és lakótelepe. Utóbbi országosan is kiemelkedő építészeti együttes, Fiala Géza tervei alapján készült el 1915–1917 között. Ekkoriban egyre több gyárvezetés ismerte fel Európa-szerte, hogy nem csak emberi, de termelékenység szempontból is hasznos, ha alkalmazottaik egészséges és méltó körülmények között lakhatnak.

Az egységes megjelenésű telep formai szempontból még egyfajta átmenetet képvisel. Az ovális központi tér köré szervezett telepítése szellemes és látványos koncepció. Az egészségesebb lakhatás irányába tett lépések az igazán előremutatóak és új szemléletűek: a különböző méretű, 13 épület-típusból csupán a legegyszerűbb földszintes típus két darab egyszobás lakása nem rendelkezett külön WC helyiséggel, ugyanakkor mindegyiket ellátták vízvezetékekkel, villannyal és a „recheaud” (rezsó) számára gázbekötéssel, valamint csatornával. A telepen nem csak egységes közvilágítást építettek ki, de szervezetten folyt a hulladék elszállítása is, amelyet a külön erre a célra kialakított vasbeton szemetesládákból szállította el a városi szemétfuvarozó. Közszolgáltatásként mosókonyhák épültek, boltok és iparosműhelyeket nyitottak, és egy óvoda is épült, amely külön említésre méltó építészeti alkotás. Ezzel

2. ábra: Dörre Endre és Weichinger Károly 1929-ben első díjat nyert terve az új győri vásárcsarnokkal.

Forrás: Tér és Forma 1929/12. p. 479.

együtt további jelentősebb középületek létesítését is tervbe vették: a főteret északról határoló két kisebb, és a délről egy nagyobb parcellát „kaszinó- és konzumépületek” számára tartották fenn, amelyek azonban nem épültek meg.² Ugyanakkor ez a körülmény adott lehetőséget arra, hogy a tér főtengelyébe mégis megépüljön egy olyan reprezentatív középület, amelynél jelentősebbet nem is kívánhatnánk: 1928-ban Árkay Aladár és Bertalan tervei alapján itt avathatták fel Magyarország első modernként számon tartott templomát, a gyárvárosi Jézus Szíve-templomot.

Nagyléptékű tervek és az első megvalósult modern épületek

A város talpra állásának közel egy évtizede után, de már a gazdasági válság hajnalán indultak el nagyobb léptékű építkezések és komolyabb tervezések. A húszas évek végén két témában is országos tervpályázatot hirdettek: egyik tárgya a városrendezés, míg a másiké a színházépítés volt. Ezeket konkrét megvalósulás ugyan nem követte, azonban a meg nem valósult ideák fontos tanulságokkal és közvetett hatással szolgáltak.

Az 1929-ben kiírt városrendezési tervpályázatot talán legnagyobb jelentősége, hogy első ízben foglalkozott több, országosan jegyzett építész(csapat) valóban komplex módon Győr városszerkezeti kérdéseivel. A Tér és Forma folyóiratban kö-

² Fiala Géza: A Magyar Ágyúgyár R.-T. Munkástelepe, Budapest, 1917. Athenaeum. (Winkler Gábor előszavával utóközzli: Harsányi Attila: Győr-Gyárváros munkástelep 1917–2002, Malawi Bt, Győr, 2002.)

3. ábra: Árkay Aladár színháztervének egy tervváltozata.

Dr. Winkler Gábor hagyatékából származó, további forrásmegjelöléssel nem ellátott felvétel.

zölt³ pályaművek a közlekedési és városszerkezeti kérdéseken túl komoly hangsúlyt helyeztek a korszerű lakótelepek helykijelölésére és beépítési javaslataira, valamint a városból hiányzó közintézmények (színház, vásárcsarnok, strandfürdő, kiállítási terület) elhelyezésére. Sok kiemelkedő ötlet mellett figyelemre méltó Weichinger Károly és Dörre Endre I. díjas terve, amely például látványosan modern vásárcsarnok elhelyezését javasolta a Dunakapu térre korszerű személy- és áru-forgalmi kikötő-épülettel kombinálva. Deli Lajos és Faragó Ferenc dicséretet nyert elképzelése pedig abban a tekintetben emelkedett ki a mezőnyből, hogy különös hangsúlyt helyezett az egészséges, modern elvek alapján épített kislakásos lakótelep telepítési és alaprajzi javaslataira.

A másik pályázati témában a kiírók a már nem megfelelő, klasszicizáló színház-épület kérdésére kerestek megoldást. Győr városa először 1926-ban a Radó-szigeten lévő teátrum átalakítására, majd (a rekonstrukció túlzott kötöttségeit felismerve) 1929-ben új építésére írt ki tervpályázatot.⁴ Az eredmény jól mutatja a haladó és konzervatívabb szemlélet egyidejű jelenlétét mind a tervezők mind a bírálóbizottság részéről. A legmodernebb hangvételű tervnek talán Árkay Aladár megvételt nyert, rendkívül hatásos munkája tekinthető. Bár inkább a német expresszionizmushoz, mint a Bauhaus iskola letisztult modernjéhez áll közel, megvalósulása esetén mégis a korszak kiemelkedő példája lehetett volna. Sebestyén Artúr és Lóránt alkotása ezzel szemben egyértelműen neobarokk ízlésvilágból táplálkozik. Másodikként való rangsorolása beszédesen mutatja a bírálóbizottság ízlésének sokrétűségét. Az I. díjat

3 Tér és Forma 1929/12. p. 479–488.

4 A győri színházterveket összefoglalja: Winkler Gábor: Győri színháztervek. in: Magyar Építőművészet, 1979/3, p. 60–63.

4. ábra: A győri strand és öltözőépülete. Forrás: archív képeslap.

Körmendy Nándor nagyvonalú és letisztultabb terve kapta, amely azonban tömegformálását tekintve még erősen historizáló.

A tervekről és a tervező személyéről a következő években hosszas vita folyt a városban, amelynek vége az lett, hogy új színház nem készült, helyette újabb tervpályázatot írtak ki, amelynek feladata immár csupán az Árpád út és Czuczor utca kereszteződésében álló „Bálint Mihály hagyatékából származó alapítványi ház” átalakítása volt, amelyre Lakatos Kálmán kapott megbízást. A kedvezőtlen arányú, saroktelken álló, nem is túl jó állapotú épület nagy kihívást jelentett a tervezőnek, amelynek azonban a lehető legjobban megfelelt (1934–1935).⁵ A logikusan szerkesztett alaprajzot visszafogott, de mégis méltó építészeti keretbe foglalta. A homlokzatot jellegzetes, háromszög keresztmetszetű lizénasor ritmusa kísérte egyfajta art déco-s rátétként. A rendelkezésre álló fekete-fehér fényképek alapján nehéz elképzelnünk a korabeli publikációban leírt derűs színeket: a halványkék homlokzatot a pillérsor halványsárga ritmusa tagolta. Az épületet 2003-ban a Czita Építésziroda tervei szerint átalakították.

1930 körül nem csak nagyléptékű tervek születtek, de néhány középület megépülése révén a korszerű építészet megjelent a városképpen. Ezek között vannak formai szempontból még átmenetet képző épületek, amelyek funkciójukat tekintve azonban

⁵ Markovics Sándor: Kultúrház Győrben. In: Tér és Forma, 1936/8. p. 234–236.

5. ábra: A Győri Hungária Egylet, később az ÉDÁSZ csónakháza az 1930-as évek végén.

Forrás: Fortepan, Konok Tamás felvétele

már a modern szellemiségéhez kötődnek. A mai Gárdonyi Géza Iskola (Erdélyi Ferenc, 1927) markáns tömege, tágas és világos tantermei meghatározó előrelépést hoztak a középületekben ekkor még igencsak szűkölködő nádorvárosi közegbe. Tömegalakítása, homlokzat kiképzése azonban csak óvatosan lép a modern felé. Markánsabb viszont 1932-ben Marshall Béla tervei alapján elkészült Tanítók háza közvetlenül az iskola mellett, amelynek horizontalitást hangsúlyozó homlokzati kiképzése már egyértelműen a szalagszerűen összefogott ablaksorok modern ideája felé mutat.

Szintén 1932-ben épül fel a győri születésű Weichinger Károly legjelentősebb, szülővárosában megvalósult épülete, a Kossuth utcai Iparostanonc iskola (ma Kossuth Szakközépiskola). Álló arányú ablakaival, amelyeket négyesével párkányok fognak össze vízszintes egységgé, (majdnem) szimmetrikus főhomlokzatával, bejáratának kőarmírozásával Weichinger magas szinten megvalósított, de konzervatívabb hangvételű épületei közé sorolható.

A város első, ízig-vérig modern alkotásának az 1931-re elkészült strandfürdő és öltözőépülete tekinthető. A Hajós Alfréd által tervezett együttes formálásban is egyértelműen a nemzetközi modern folyamatokba kapcsolódik. Letisztult és célszerűen szerkesztett alaprajza is előremutató. Érdemes megjegyezni, hogy nem csak a jelenleg műemléki védeltséget élvező öltözőépület, hanem a teljes együttes telepítése, tájba helyezése is figyelemre méltó teljesítmény. A korszerű, klórtisztítású verseny-

6. ábra: Lenszöví csónakháza a hatvanas évek elején.
Harnisch Zoltán felvétele Dr. Kőrös Erzsébet magán-gyűjteményéből

medencét keleti irányból egy félköríves gyermekmedence egészíti ki, míg nyugati oldalával az 1913-ban felavatott, monumentális Cziráky-empléműhöz kapcsolódik, annak is méltó építészeti felvezetést biztosít. A Rábán átvezető gyalogoshíd megérkezésénél megépült pénztárpavilon finom architektúrája is a város megőrzendő, rejtett értéke.⁶

Győr legkorábbi modern épületei között találjuk a folyóparti csónakházakat. Az 1930-as években épült alkotások történetéről mégis nagyon keveset tudunk, sőt még a szakmai köztudatban sincsenek igazán benne. Nem utolsósorban talán éppen azért, mert ma már gyakorlatilag egyik sem áll. Az egyik legjelentősebb köztük a Győri Hungária Egylet csónakháza volt, amely még a szocializmusban is megtartotta funkcióját, az ÉDÁSZ csónakháza volt, majd az ezredforduló körül az alapfalakig visszabontották és átépítették. Ha még állna, jó arányú, lendületes, városképi jelentőségű épület lehetne a Mosoni-Duna partján. Terveit a levéltári adatok⁷ tanúsága szerint Wittmann Dénes jegyezte az 1930-as évben. Érdekesség ugyanakkor, hogy a statikai számításokat nem más írta alá, mint Lakatos Kálmán, aki később a győri modern leginkább meghatározó alkotója lett. Eddigi tudomásunk szerint ez a legkorábbi olyan épület, amelynek alkotójaként szerepel. Wittmann Dénes neve sem volt

6 H.A.: Győr versenyuszodája – Tér és Forma, 1933, p. 319-320.

7 Győr Város Levéltárának Műszaki Levéltára. Győri Hungária Egylet csónakházának terve

eddig ismert a helyi építészettörténeti publikációkban. A levéltári dokumentumok tanúsága szerint ugyanakkor legalább még egy, városképileg is jelentős épület modern átépítése fűződik a nevéhez, mégpedig a Baross és Kisfaludy utcák sarkán álló ház, amelynek Baross utcai homlokzatán, a második emelet mentén végigfutó, csőkorlátos, félkörívben záródó erkély jellegzetes modernista építészeti elem.

Eddig szintén publikálatlan ház a Lenzövígyár csónakháza, amely a Mosoni-Duna partján, a mai Jedlik híd mellett állt.⁸ A csupán egy hatvanas években készült felvételtől ismert kicsiny épületben már-már szórakoztatónan visszhangoztak a korai modernnek a „hajóesztétikát” felfedező és alkalmazó megoldásai.

A lakhatás kérdései

A két világháború közti időszak egyik legégetőbb kérdése a lakhatási válság volt. A modern építészeti mozgalom egyik katalizátorává a gazdaságos, tömegesen építhető, de egészséges lakókörnyezet megteremtése vált. Az új, letisztult, a feleslegesnek tartott cirádáktól mentes építészeti formálás, a tervezés és a szerkezetek tipizálása, az előregyártás szorgalmazása, a higiéniai szempontok előtérbe helyezése mind olyan épületek és lakótelepek felhúzását célozták, amelyek végre méltó lakhatást adnak az ipari forradalom óta városba özönlött tömegeknek. Új jelenség volt az is, hogy mind a magánkézben lévő gyárak, mind pedig a városok és az államok vezetése felismerte, hogy a lakhatási kérdés nem oldható meg tisztán piaci alapon, beruházást, támogatást igényel részükről is.

A Magyarországon, így Győrben sem vethető össze az állami vagy vállalati beruházásban épült szociális célú lakások száma a Nyugat-európai példákkal (pl. Bécs, Frankfurt, Berlin stb.), mégis említhetünk nem egy városképi jelentőségű példát. Egyik első látványos eredmény a Zrínyi utca 2. szám alatt 1925-ben megépült városi bérház, amely ugyan formálásában még historizáló stílusú, de már közpénzből épült, szociális célú beruházás volt. Szintén városi bérház épült 1930 körül Friedrich Loránd tervezésében az egykori Nádor téren, amelynek építészeti kvalitása kiemelkedik kortársai közül. A mai Szigethy Attila út mentén hosszan elnyúló homlokzatát jól tagolják az art deco-ra jellemző 45 fokos loggia-beugrások, amelyek egyszersmind reagálnak az Eörsy Péter utca szintén 45 fokban megérkező torkolatára is. A város eközben igyekezett a szélén elindul tömeges lakóházak építkezéseket legalább szabályozásokkal, és előbb utóbb közműhálózattal és középületek (iskola, üzletek stb.)

8 Dr. Kőrös Erzsébet közlése alapján. A fotó az ő magángyűjteményében található, a Régi Győr Facebook-oldalon Kozma Endre közölte, akinek ezúton is köszönetet mond a szerző.

7. ábra:
Városi bérház a
Szigethy Attila úton.
Fotó: Schmal Fülöp

létesítésével rendezni. Legnagyobb ilyen terület az ún. Trianon-telep, a mai Gorgijváros. Látványos lakótelepi beruházásra nem került sor, ez a hatvanas évektől induló tömeges állami lakásépítések korszakára maradt.

Eközben a több, jelentős építészeti minőségű bérház és szabadon álló családház (villa) is épült, elsősorban a vasúttól délre fekvő Nádorvárosban. A mai Bartók Béla út 10/a, b és c szám alatt megépült három lakóépület igényes, modern architektúrájú összefüggő térfalat alkot. Az 1932-ben épült 10/b mind méretében mind formálásában a leghangsúlyosabb, Lakatos Kálmán egyik korai önálló alkotása. A Baross úton tovább haladva feltűnik még egy Lakatos-bérház a mai Dr. Petz Lajos utca sarkán (ma már emeletráépítéssel), valamint kiemelkedik a házsorból Kiss Tibor, neves, fővárosi építész 1930 körül épült bérháza (71. szám).

Többek között a Liezen-Mayer utcában találjuk a tehetősebb polgárok óvatosan újító villa-épületeit. Ezek közül kiemelkedik a Brenner-villa, Lakatos Kálmán 1940-

8. ábra: Bartók B 10/b lakóház. Fotó: Schmal Fülöp

ben épült egyemeletes alkotása. Talán ez képviseli legtisztábban e típusból a korabeli haladó modern építészetet. Sokáig eredeti állapotában állt, majd 2018-ra felújították. Az átalakítás lehetőség szerint az eredeti építészeti értékek mentén történt, bár több ponton jelentősen átalakult a ház.

A Bem tér környékén is találunk figyelemre méltó alkotásokat. Kiemelhetjük a szintén Lakatos által tervezett, 1940-re felépült kisméretű bérházépületet (Bem tér 2.), a Káldy Barna által tervezett Pattermann-házat (1935, Táncsics Mihály utca 1.), valamint a Táncsics Mihály utca 9. szám alatti egyemeletes lakóházat (építésze, építésének időpontja egyelőre nem ismert).

Ahogy az első világháború előtt, úgy a harmincas évek végén ismét megteremtett a háborús konjunktúra a lehetőségét, hogy a vállalatok is beruházzanak egy-egy jelentősebb lakóépületbe. Ismét a harci készület hozta Győr egyik legismertebb és legjelentősebb építészeti alkotását, a Magyar Vagon és Gépgyár bérházát a Munkácsy és a Bajcsy-Zsilinszky utca kereszteződésében. 1942-re épült fel Urbancsok Tibor tervei szerint. Az épületben közel száz különböző méretű és komfortú lakás kapott helyet, így minden társadalmi rétegből kerültek ki lakók, munkások és tisztviselők egyaránt. A jó beosztású alaprajzokkal, igényes építőanyagokból és gondos iparművészeti részletekkel kialakított ház minősége ritkaság-számba ment vidéki építészetünkben. Ma is jó állapotban van.

9. ábra: A Magyar Vagon és Gépgyár bérháza. Fotó: Schmal Fülöp

Városképi jelentőségű Möller Károly és Weichinger Károly által egykor az MNB Nyugdíjintézetének tervezett bérháza (1942), amely az államosítás után az MSZMP székháza lett (átalakítással és bővítéssel), ma bírósági épületként működik.

Lakatos Kálmán és a győri érett modern két ikonikus épülete

Kijelenthetjük, hogy mire a gazdasági válság elmúlt, addigra a modern építészet általánosan teret nyert országszerte és Győrben is. 1937-1938-ra datálhatjuk a harmincas évekbeli érett modern győri két főművét, Lakatos Kálmán alkotásait: 1937-re épült fel az egykori Rábca medrében, a híd utcában az OTI rendelőintézete, míg 1938-ban adták át a hetvenes évek elején lebontott Idegénforgalmi pavilont a Baross híd belvárosi hídfőjének keleti oldalán. Mindkét épület a modern városi lét két alapvető igényét elégíti ki: az egészségügyi ellátáshoz való hozzájutást, valamint a mobilitás és egyúttal a turisztika fokozódó elvárásait. A rendelőintézet méltán sorolható a korszak országszerte kiemelkedő színvonalon megépült hasonló funkciójú OTI-rendelőintézetei közé. Egyedivé teszi, hogy az alacsony fekvésű telek miatt részben lábakon áll, és a megközelítése is egy hídon keresztül lehetséges. „T”-alaprajzú épület, súlypontjában a lépcsőházzal, ami egyszerre nagyvonalú és gazdaságos alap-

10. ábra: Az OTI rendelőintézete. Forrás: Tér és Forma, 1938/10. p. 279

rajzi szervezést tett lehetővé. A változatos méretű nyílásokkal tagolt, hátrafelé lelépcsőző tömege jó arányú kompozíciót ad ki, amelyet a lábakra állítás még érdekesebbé tett (sajnos mára beépítették és toldások is kerültek hozzá).

Talán egyik itt bemutatott épület sem múlja felül azt a képletszerű egyszerűséget, eleganciát és letisztultságot, amelyet Lakatos Kálmán az Idegenforgalmi pavilon alkotásánál elért 1938-ban. A ház szerény mérete ellenére alighanem az építész főművének, egyúttal a győri modern legképletszerűbb alkotásának tekinthető. Az üvegportálokkal teljes hosszában megnyitott főhomlokzat és a körbefutó, valószínűtlenül vékony előtető aligha fokozható könnyedséget ad a háznak. A korszerű igények valóban korszerű építészetet igényeltek. A városnak ezt a felismerést is hirdeti a pavilon, amely – a Tér és Forma korabeli kritikusa szerint – „*megtagad mindennemű rokonságot a ma elterjedt álromantikával, dicséret illeti ezért a tervezőt s az épített város is, amely nem kényszerítette tervezőjét arra, hogy a város közepére csárdát építsen.*”⁹ Az épület minőségben eléri, kialakításában és funkcióban pedig rokon két fővárosi

9 gil. (Bierbauer Virgil?): Győr város idegenforgalmi pavilonja. in: Tér és Forma, 1938/10. p. 283–284.

11. ábra: Győr város idegenforgalmi pavilonja. Forrás: archív képeslap

műemlékkel, a Móricz Zsigmond körtéri (átalakított) „Gomba” épülettel (1942, Schall József), valamint a Rimanóczy Gyula által tervezett Pasaréti buszpályaudvar (1938) épületével. Sajnos a győri már nem érte meg, hogy műemlékké nyilvánítsák, a hetvenes évek elején lebontották.

Egyházi építészet Győrött

„[A] kor építészeti irányát Győrben az évtizedekben még leginkább két egyházi építkezés szólaltatta meg: az Árkay Aladár tervezte gyárvárosi és a Körmenyi Nándor tervezte nádorvárosi templom.” Borbíró Virgil és Valló István e mondatának különös súlyt ad, hogy az egyházellenes diktatúra legsötétebb éveiben, az ötvenes évek derekán látott napvilágot.¹⁰ És valóban ez a két épület, amely a korszakból talán leginkább bevonult az országosan is jegyzett alkotások közé. Olyannyira, hogy előbbi, Pamer Nóra a korszakot feldolgozó alapvető művében a modern templomépítészet első hazai hírnökeként üdvözlí.¹¹ Az 1929-re Árkay Aladár és Bertalan tervei alapján felépült épület stílusutánzattól mentes, ugyanakkor nem szakít az építészeti hagyományokkal. Bár használja a történeti formai elemeket (párkányok, lizénák, szimmetrikus, stilizált timpanonnak megkoronázott főhomlokzat stb.), de azokat a kreatív alkotás eszközének tekinti. Külső terméskő-burkolatának őszinte anyagszerűsége is hozzá-

¹⁰ Borbíró Virgil, Valló István: Győr városépítéstörténete, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956. p. 279.

¹¹ Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között, Műszaki Tankönyvkiadó, Bp, 1986., p. 137.

12. ábra: A győrvárosi Jézus Szíve-templom. Forrás: Magyar Iparművészet 1930/3-4. p. 53.

járul egyedi és méltóságteljes megjelenéséhez. Belső kialakítása is több szempontból jelentős újításokat hozott. A főhajó karcsú és dísztelen vasbeton oszlopaival egységes, vizuálisan tiszta térként jelenik meg, amelynek csúcspontja a kiemelt szentély. Az eredeti díszes famennyezete sajnos egy második világháborús bombatalálat következtében elpusztult.

A Győri Egyházmegye területén később, a harmincas évek második felében elkezdődő templomépítések ekkoriban országos szempontból is úttörőnek számítottak, amit már a Borbíró-Valló szerzőpáros is Somogyi Antal győri teológiai tanárnak, a modern egyházművészet egyik első hazai szószólójának tulajdonít.¹² (Érdekes tény, hogy az egyházmegyének mind a négy, harmincas évek második felétől a második világháború derekáig megvalósuló nagyléptékű templomberuházására kiírt pályázatot (Csorna, Komárom, Sopron, Győr-Nádorváros) Körmendy Nándor nyerte, és az épületek az ő tervei alapján épülhettek fel.)

A Szent Imre templom modern egyházi építészetünk kiemelkedő példája. A főhajó és a campanile-szerű torony külső megjelenésében jelen van a letisztult modern nagyvonalúság, míg a plébániaépület és az összekötő árkádsor közvetlenebb,

¹² Borbíró-Valló uo.

13. ábra:
A Szent Imre templom.
Forrás: Fortepan,
Konok Tamás felvétele

olaszos hangulatot áraszt. Az egész belső tér egy egység, az oltárra irányított, ún. „úttemplom”-elrendezés egyik legtisztább hazai megjelenése. A téglatesthez azonos szélességű félhenger záródás kapcsolódik azonos magasságú síkfödémmel. Az alatta körbefutó ablaksor markánsan egybefogja és erős dinamikát ad a térnek. A letisztult térkompozíció nagy falfelületeit Szőnyi István látomásos, neobarokkos freskója tölti ki, amely némi ellentmondásban áll a modern építészeti kerettel.

A nádorvárosi evangélikus templom a korszak legjelentősebb protestáns templomépülete Győrben. A pályázaton nyertes tervezője, Sándy Gyula épületében megfér egymás mellett a hagyománytisztelő, kompakt, erődszerű formálás, és az innovatív szerkezethasználat: kivételes minőségben elkészült épület, amelynek belső terét figyelemreméltó vasbeton és hajlított fa szerkezet fedi. Építője Káldy Barna volt, a kor-

14. ábra:
Lakatos Kálmán pályaműve a nádorvárosi evangélikus templom pályázatára.

Forrás: Ráth Mátyás
Evangélikus Gyűjtemény
Levéltára, Győr

szak szintén kiváló alkotója, aki nem csak terveivel, de kiváló minőségű kivitelezési munkáival is hírnevet szerzett. Témánk szempontjából érdekes Lakatos Kálmán pályaterve is, akinek robusztus elgondolása ez esetben is a modern építészet haladóbb törekvéseihez kapcsolódik.

Szintén egyházi keretek között épült meg 1940-ben Megyer-Meyer Attila tervezésében a Szent Orsolya Rend tanintézete (ma a Prohászka-iskola). A történeti folytonosságot és a korszerű igényeket egyszerre szem előtt tartó egyensúlykereső építészet jól sikerült példája. Az árkádos bejáraton át megközelíthető előcsarnoka és a lépcsőháza a leginkább figyelemre méltó.

A korabeli egyházi építészetről szólva kell megemlítenünk a katolikus Borsa Antal nevét. Iparművész, belsőépítész¹³ a Győri Egyházmegye Egyházművészeti Bizottságának tagja. Első önálló templomépületét egyben a leginkább figyelemre méltónak is tarthatjuk: a nagy-bácsai Szent István templomot 1939-ben szentelték fel. Tömegformálásban a középkori westwerkes kiképzésű templomokat ismerhetjük fel, míg a nyerstégla homlokzatburkolat éppúgy utalhat a korabeli kortárs német templomépítészet előszeretettel alkalmazott anyag-használatára, mint a szintén Borsa által

¹³ Biczó Zalán, Grászli Bernadett: Borsa Antal. Universitas-Győr-Nonprofit Kft., Győr, 2012

15. ábra: A reptér egykori irányítóépülete. Dobos Vilmos felvétele

ekkoriban restaurált, 13. századi árpási templom téglahomlokzatára. A Kiskút-ligeti Mária kápolna már a háború után épült alkotása (1948), de szellemisége és architektúrája még a háború előtti korszakhoz köti.¹⁴

Ipari építészet: a várostörténet még feltárandó fejezete

A 20. század helyi ipari építészet története kiemelkedő, ám mindezidáig nem teljesen feltárt fejezete Győr várostörténetének. Elég csak a század kezdetén a Magyar Vagon- és Gépgyár (MVG) 1910-es évek elején épített hatalmas csarnokaira (öntöde, vagonszerelde stb.) vagy az ágyúgyár 1913 és 1917 között épült együttesére gondolni, amelyek mind a modern helyi építészet úttörő alkotásai voltak. Ide sorolható Zeiss Károly optikai gyára, amely a mai Dunakapu tér észak-keleti sarkán épült 1910 körül egy jénai építész iroda alapján. Korszerű és ekkoriban még különlegesnek számító vasbeton szerkezete lehetővé tette a szokatlanul nagy üvegfelületek alkalmazását.

¹⁴ A korszak templomépítészetének összefoglalását ld. bővebben: Biczó Zsolt: „Bemegyek szent templomdba” – A XX. században épült templomok a Győri Egyházmegyében. „Szentlélek” Templom és Otthon-fenntartó Alapítvány, Győr, 2007. Valamint Hartmann Gergely: Templomaink Tegnap és ma – Győr-Moson-Sopron megye templomépítésze 1897–2014. GyMS Megyei Építész Kamara, Győr, 2016.

16. ábra: A vagongyári erőtelep 1944-ben.

Forrás: Rómer Flóris Múzeum, XJM-F-554/3, Dobos Vilmos felvétele

Mára sajnos jelentősen átépítették.¹⁵ Városképileg talán még meghatározóbb elem a Duna-parti áruraktár (az „elevátor”) tömbje, amely ugyan még a századfordulón épült, de többszöri leégése után az évtizedeken át ismert funkcionalista formáját 1940-re nyerte el Folly Róbert tervei szerint (mára átépítették).¹⁶

A győri ipar a húszas évek közepére-végére talpra áll, majd a gazdasági válságot is átvészelte. Igazi lendületet azonban ismét az új fegyverkezési láz adott a gépgyártásnak, amelyet az 1938-ban, a városban bejelentett a hadseregfejlesztési terv, az ún. „Győri program” csak fokozott.

A harmincas években újra felfutó, és már katonai megrendeléseket is teljesítő autógyártásnak új csarnok és szociális épület épült a Magyar Vagon- és Gépgyár egykor volt törzsgyári területén. 1936-ban elindult a repülőgép-összeszerelés, egyelőre szintén ezen a telepen, de 1938-ra elkészült a gyár új repülőtere és az új gyártóegységek. Legimpozánsabb alkotásának kétség kívül a közelmúltig álló repülőgép-összeszerelőcsarnokot tekinthetjük. Több mint 50 m fesztávolságú acélszerkezetével korá-

¹⁵ Összefoglaló az épület történetéről: Némáné Kovács Éva: A Zeiss Optikai Gyár a győri Dunakapu téren. Győri Szalon, Várostörténeti puzzle – 24. rész. <https://www.gyoriszalon.hu/news/3316/66/>, 2020.01.17.

¹⁶ Haba Péter: Magyar Ipari Építészet 1945–1970. Terc, Budapest, 2019. p. 11.

17. ábra: Az egykori köz- és gőzfürdő épülete.

Forrás: Dr. Kovács Pál Könyvtár és közösségi tér Helyismereti Gyűjteménye, Győr

nak legnagyobb alapterületű, közbülső alátámasztás nélküli hazai csarnoka volt. A közforgalmat is bonyolító, majd javarészt hadi szerepet betöltő reptér saroktoronyos irányítóépülete a korszak jellegzetes, modern formálású épülete volt (tervezője egyelőre nem ismert). Feladatát azonban alig harminc évig látta el, a területre ugyanis a Vagongyár új telepe költözött.

A korabeli ipari építészet nem szem előtt lévő, ám alighanem leglátványosabb, és egyben legtovább túlélő alkotása az MVG erőtelepe volt. Az impozáns vasbeton épület 1943-tól szolgáltatott energiát a gyár számára. Bár 1944-ben súlyosan megsérült, de a nyolcvanas évekig működött eredeti funkciójában. A betonmonstrumot 2016 körül – mint korábban már minden, a vagongyár területén található ipar- és építészettörténeti értéket – a földdel tették egyenlővé.

Lezárás

A második világháborút nem tekinthetjük egyértelműen az építészeti korszak lezárásának. Láttuk, hogy még a negyvenes évek első éveiben is jelentős középületek épültek, és a romeltakarítás után, azaz alig 4–5 évvel később már ismét jelentős alkotások születtek, nem egy esetben ugyanazon tervezőktől (igaz már részben az állami tervezés keretei között). Lakatos Kálmán 1947-ben nagyszabású, minden

ízében modern víziót mutat be, amikor Győr háború utáni rendezési tervét készíti.¹⁷ 1948-ra megépül Wágner László tervei alapján a Szent István út mellett az új köz- és gőzfürdő, amely Győr egyik legjelentősebb korabeli modern emléke lehetett volna, ha a kilencvenes években el nem bontják. Ugyanerre a sorsra jutott az 1950-ben Wannenmacher Fábán által tervezett, remek arányú téglaburkolatú hűtőház a város keleti szélén. A lakóépületek közül kiemelkednek az egykori temető helyén, a Szent István úton épült lakótelep északi házai (1948–1950 k.), amelyek tervezője egyelőre nem ismert.

Az igazán látványos építészettörténeti cezúra 1951-ben következett be, amikortól a szocialista realizmus vált az államhatalom által elvárt irányvonallá. Addig azonban, a század első felében Győrben a modern építészet szerves fejlődésének lehetünk tanúi, annak minden útkeresésével: konzervatívabb és merészen kísérletező, szükségszülte és kierielt megoldásokkal, nagyszabású víziókkal és a szerényebb megvalósítás lehetőségeivel éppúgy találkozunk.

A tanulmány a Bauhaus iskola alapításának 100. évfordulójára készült, mégis igyekeztünk kerülni a „bauhaus” szó használatát. A nemzetközi modern építészetnek csupán egy műhelye és nem is mindig egységes iránya volt a Weimarban induló intézmény, amelynek csak közvetett hatását mutathattuk ki eddig a győri építészettörténetben, ugyanakkor Esther Banki e kötetben közölt tanulmánya e téren hiánypótló adalékokkal, új információkkal szolgál.

Bár több meghatározó győri alkotót tarthatunk számon az időszakból, közülük – mint láttuk – kiemelkedik Lakatos Kálmán. A harmincas évek elejétől 1956-os emigrációjáig meghatározó építésze és városépítésze volt a városnak. Életművének kutatása és publikálása nagy adóssága a helyi építészettörténetnek. Bízhatunk azonban abban, hogy az itt közölt tanulmányok és az alapjukként szolgáló konferencia újabb jelentős lépések afelé, hogy ezt a hiányt is mielőbb pótolhassuk, és általánosságban is nagyobb odafigyeléssel és több ismerettel tekintsünk e korszak még meglévő, jelentős alkotásaira.

¹⁷ Lakatos Kálmán: Győr város rendezési terve. in: Tér és Forma, 1947. p. 198–200.